

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ
І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Н. П. Панчук

ПРАКТИКУМ З ГРУПОВОЇ ПСИХОКОРЕКЦІЇ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

2-ге видання,
перероблене і доповнене

Київ — 2026

УДК 159.9.072.43(075.8)

П 16

*Рекомендувала вчена рада
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
протокол № 3 від 30 березня 2023 р.*

Рецензенти:

Сечейко О. В. — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології та управління людським фактором Факультету наук про здоров'я, Державний університет «Київський авіаційний інститут»;

Снівак В. І. — кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Федорчук В. М. — кандидат психологічних наук, доцент, НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут».

Панчук Н. П.

П 16 Практикум з групової психокорекції : навчально-методичний посібник. 2-ге вид., перероблене і доповнене. Київ : SBA Print, 2026. 324 с.

ISBN 978-617-7594-36-8

Посібник складається з частин: вступ, лекційні заняття, практичні заняття, завдання до модульної контрольної роботи, завдання до самостійної роботи, програма до екзамену, глосарій, список використаних джерел.

Запропоновані завдання створюють простір для вибору, на їх основі викладач та студенти можуть вибирати той варіант заняття, який відповідає потребам аудиторії та стилю викладача. Їх застосування не лише поглибить теоретичні знання, але і допоможе розвинути навички свідомо й функціонально впроваджувати у психологічну практику ефективні методи допомоги клієнтам.

Посібник стане у нагоді викладачам психологічних дисциплін, практичним психологам і широкому колу фахівців, які орієнтовані на роботу в сфері «людина-людина» та зацікавлені у саморозвитку та професійному зростанні.

УДК 159.9.072.43(075.8)

ISBN 978-617-7594-36-8

© Панчук Н. П., 2026.

© Видавництво «SBA Print,» 2026.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЗООПСИХОЛОГІЇ ТА ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ЯК НАУКИ	6
<i>Тема 1. Предмет, завдання галузі, методи дослідження зоопсихології та порівняльної психології</i>	6
1. Порівняльна психологія – галузь психологічної науки. Її предмет та завдання.....	6
2. Зв'язок зоопсихології з іншими науками.....	7
3. Принципи порівняльної психології.....	9
4. Основні методи зоопсихології та порівняльної психології.....	9
<i>Тема 2. Основні форми поведінки тварин</i>	12
1. Класифікація форм поведінки.....	12
2. Основні напрямки науки про поведінку тварин: біхевіоризм, гештальтпсихологія, етологія, генетика поведінки.....	13
3. Історія дослідження мислення тварин: донауковий період накопичення знань.....	16
4. Уявлення про “розум і інстинкт” тварин в роботах дослідників XVIII-XIXст.....	19
5. Репродуктивна поведінка, шлюбні церемонії та піклування про потомство.....	19
6. Територіальна поведінка.....	25
7. Домінування та ієрархія.....	26
8. Ігрова та дослідницька поведінка.....	28
9. Агресивна поведінка та агресія.....	31
10. Угруповання, популяції та міграції тварин.....	34
<i>Тема 3. Інстинктивна поведінка тварин</i>	43
1. Розвиток психіки у філогенезі. Природа і сутність психіки тварин.....	43
2. Вроджена і набута поведінка.....	44
3. Зовнішні та внутрішні чинники інстинктивної поведінки. Пластичність інстинктивної поведінки.....	47
4. Інстинктивна поведінка тварин. Структура інстинкту тварин.....	50
5. Научіння та його роль в розвитку психіки. Загальна характеристика основних типів научіння.....	51
<i>Тема 4. Елементарна сенсорна психіка</i>	55
1. Рівні елементарної сенсорної психіки.....	55
2. Кінези як інстинктивна локомоція найпростіших.....	56
3. Пластичність і активність поведінки.....	58
4. Структура нервової системи та органів чуття. Механізми орієнтації в просторі. Вищий рівень розвитку елементарної сенсорної психіки.....	60
5. Перцептивна психіка як відображення. Нижчий рівень розвитку перцептивної психіки.....	62
6. Перцептивна психіка хребетних. Вищий рівень розвитку перцептивної психіки.....	65

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ВЛАСТИВОСТІ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТВАРИН	68
<i>Тема 1. Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі.....</i>	68
1. Розвиток психічної діяльності в пренатальному періоді.....	68
2. Розвиток психічної діяльності в ранньому постнатальному періоді.....	71
2.1. Порівняльний огляд розвитку рухової активності зародків	71
2.2. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин.....	76
2.3. Вплив сенсорної стимуляції на рухову активність ембріона	78
2.4. Інстинктивна поведінка в ранньому постнатальному періоді	82
3. Розвиток психічної діяльності в ювенільному (ігровому) періоді	87
3.1. Загальна характеристика гри у тварин	87
3.2. Вдосконалювання рухової активності в іграх тварин	90
3.3. Біологічна обумовленість маніпуляційних ігор	91
3.4. Формування спілкування в іграх тварин	92
3.5. Пізнавальна функція ігрової активності тварин	95
<i>Тема 2. Механізми поведінки тварин.....</i>	100
1. Вплив гормонів і подразників на поведінку.....	100
2. Конфліктна поведінка	104
3. Вплив незвичних стимулів	106
4. Індивідуальна пам'ять та нау́чіння	107
5. Звикання та сенситація як найпростіші форми нау́чіння	108
6. Форми нау́чіння не пов'язані з підкріпленням.....	109
7. Генетична пам'ять	113
8. Філогенетичні рівні пам'яті.....	115
<i>Тема 3. Елементарне мислення тварин .....</i>	118
1. Мислення людини та розумова діяльність тварин	118
2. Визначення поняття мислення тварин	119
3. Експерименти з вивчення мислення тварин	120
4. Поняття про «емпіричні закони» і елементарні логічні задачі	131
<i>Тема 5. Комунікативна поведінка тварин .....</i>	138
1. «Мова» тварин та мова людини	138
2. Здатність тварин до символізації	142
3. Навчання тварин мов-посередників	145
<i>Тема 6. Еволюція психіки в антропогенезі .....</i>	151
1. Проблема походження свідомості.....	151
2. Проблема походження трудової діяльності.	153
3. Предметна діяльність мавп	156
4. Передтрудова предметна діяльність мавп	157
5. Знаряддя тварин і знаряддя праці людини	160
6. Матеріальна культура та біологічні закономірності.....	162
7. Проблема зародження суспільних відносин і членороздільного мовлення ..	163
8. Демонстраційне моделювання	165
9. Мова тварин та членороздільне мовлення.....	166
10. Формування людської мови.....	168
ГЛОСАРИЙ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	187

ПЕРЕДМОВА

Освітній компонент **«Порівняльна психологія»** вивчає загальне та відмінне в психіці тварин та людини, порівнює психічні процеси тварин і людини в онто- та філогенезі, знаходить якісні відмінності, які обумовлені соціально-історичними факторами, розвитком трудової діяльності, суспільного життя, мови та свідомості людини.

Порівняльна психологія є важливою частиною психологічних наук, яка знаходиться на зламі біологічних і соціальних наук, спрямована на вивчення розвитку психіки та поведінки тварин в онтогенезі, в філогенезі та в світі еволюційного вчення. Ця наука оперує поняттями «психіка» та «поведінка», які розглядаються: психіка – форма відображення, яка дозволяє організму адекватно орієнтувати свою активність відповідно до компонентів середовища; та поведінка – прояв зовнішньої активності тварини, спрямована на встановлення життєво необхідних зв'язків організму з середовищем, яке забезпечує виживання та успішне відтворення як окремої особини, так і виду в цілому. Відповідно об'єктом зоопсихології як науки є психічна діяльність тварин, тобто увесь комплекс проявів поведінки та психіки, єдиний процес психічного відображення як продукт зовнішньої активності тварин, складних форм поведінки та елементарного мислення тварини.

Посібник розкриває процеси розвитку психіки та психічної діяльності у філогенезі та онтогенезі, біологічні основи поведінки, здатності тварини до навчання та елементарної розсудкової діяльності, а також питання, пов'язані з біологічними передумовами антропогенезу. Детально розглядаються умови виникнення психічних процесів та етапи їх розвитку, становлення соціальності у тваринному світі як передумови соціуму людини, а також відносини між тваринами в угрупованнях, побудованих на ієрархічному принципі та принципі територіального розподілу ресурсів.

Посібник включає два розділи, які ставлять за мету сформувані у студентів систему знань про закономірності філогенетичного та онтогенетичного розвитку психічного відображення, спільне та відмінне психічних функцій тварин та людей, наукове розуміння загального процесу становлення та розвитку психіки, з'ясувати проблеми біологічного і соціального в поведінці, ролі біологічних детермінант у психіці. Даний посібник стане у нагоді як здобувачам вищої освіти, так і викладачам психології при підготовці практичних психологів до діяльності в різних сферах соціальної практики.

РОЗДІЛ 1
**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ
ЗООПСИХОЛОГІЇ ТА ПОРІВНЯЛЬНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ ЯК НАУКИ**

**Тема 1. Предмет, завдання галузі, методи
дослідження зоопсихології та порівняльної
психології**

1. Порівняльна психологія – галузь психологічної науки. Її предмет та завдання.
2. Предметний зв'язок зоопсихології з етологією, фізіологією вищої нервової діяльності
3. Методологічні принципи порівняльної психології
4. Основні методи зоопсихології та порівняльної психології.

**1. Порівняльна психологія – галузь психологічної науки.
Її предмет та завдання.**

Порівняльна психологія – це наука про закономірності походження і розвитку психіки тварин та людей, про спільне і відмінне у їхній психічній діяльності.

Предмет порівняльної психології: прояви, закономірності і еволюція психічного відображення на рівні тварини, походження і розвиток в онто- і філогенезі психічних процесів у тварин, а також передумови і передісторія людської свідомості.

Завдання порівняльної психології

<i>Теоретичні:</i>	<i>Прикладні:</i>
розв'язання проблеми про співвідношення буття і свідомості	застосування теоретичних знань про психіку тварин у практичній діяльності
пізнання психіки людини	розв'язання проблеми походження психіки у процесі еволюції
вивчення психічних процесів і функцій на нижчих рівнях еволюційного розвитку	налагодження елементарних взаємовідносин між людиною і тваринами.
здійснення порівняльного аналізу особливостей психічної діяльності людини та тварини	використання знань у консультативній та психотерапевтичній практиках

2. Зв'язок зоопсихології з іншими науками

Зоопсихологія та етологія взаємопов'язані між собою, жодна з них не може функціонувати і розвиватися самостійно, без опори на іншу.

Зоопсихологія – галузь психологічної науки, яка вивчає психіку тварин, її розвиток у онто- та філогенезі, психічне регулювання інстинктивної поведінки видів тварин і процесів формування та функціонування поведінкових навичок кожної тварини.

Початок розвитку зоопсихології як окремої наукової дисципліни припадає на кінець XVIII – початок XIX ст. Її основоположник – Жан-Батист Ламарк.

Взаємозв'язок етології та порівняльної психології. Етологія (від грецького *ethos* – звичка, норів, поведінка і *logos* – вчення) – система знань біологічних основ, закономірностей механізмів поведінкових актів тварин.

Засновники етології – К. Лоренц та Н. Тінберген.

Безпосередній вплив на розвиток етології належить дослідженням Ч. Дарвіна. На основі зібраних науковцем фактів про поведінку тварин у природних умовах розрізняють основні **категорії поведінки:**

- *інстинкт,*
- *навчання*
- *здатність до елементарного мислення.*

Згідно думки Ч.Дарвіна, поведінка тварини та її особливості характеризується мінливістю і передається спадково.

Етологія – галузь біології, яка вивчає вроджені, інстинктивні форми поведінки тварин.

Основне завдання етології – виявлення закономірностей процесу взаємодії тваринного організму з середовищем, що здійснюється в поведінкових актах.

Етологія вивчає поведінку тварин:

- 1) як екологічного чинника,
- 2) як чинника пристосування тварин до умов середовища в процесі індивідуального розвитку та еволюції.

Причини зв'язку зоопсихології та зетології:

- психічне виявляється в єдності з діяльністю, із зовнішньою активністю, поведінкою тварин.
- проникнути в психічний світ тваринної поведінки, який повністю підпорядковується біологічним закономірностям та є відображенням біологічного зв'язку організму з середовищем, можна тільки при опорі на наукові дані етологів про біологічні аспекти і закономірності поведінки тварин.

Порівняльна психологія розглядає проблему антропогенетично значущих рис вищих хребетних, особливо приматів.

Порівняльно-психологічний аналіз будується на наукових дослідженнях **зоопсихології та психології людини** і спрямований на виявлення в онто- і філогенезі вихідних психічних складових та якісних відмінностей людської психіки.

Предмет

зоопсихології	порівняльної психології
психологічні аспекти відображення та адаптації тварин	спільне та відмінне у психологічних аспектах відображення та адаптації на всіх філогенетичних рівнях – від тропізмів рослин і таксисів найпростіших до свідомості людини

Отже, зоопсихологи вивчають психічні аспекти поведінки, а етологи – біологічні.

Загальна психологія – вивчає найбільш істотні, базисні, загальні властивості психіки, її функцій, структур та системних утворень.

Зв'язки зоопсихології з фізіологією, з нейрофізіологією і фізіологією вищої нервової діяльності. Фізіолог вивчає не психічне відображення, а процеси, що зумовлюють його в організмі. Фізіолог звертає увагу на *функції нервової системи, головного мозку*, його завдання – вивчення діяльності систем і органів, які беруть участь у поведінці тварини як цілісного організму.

Важливими є знання про психічну діяльність тварин для **дитячої психології**, де зоопсихологічні дослідження:

- допомагають виявити **біологічні основи розвитку** психіки дитини і в процесі порівняльно-психологічного аналізу її **генетичні корені**.
- для успішного розв'язання проблем розвитку людської психіки в онтогенезі необхідно вивчати **ранні стадії розвитку психіки** людини, в тому числі і **ембріональний період**.
- **біологічні чинники поведінки**, спільні у людини і тварин відіграють важливу роль на ранніх стадіях розвитку людської психіки.

Без теорії зоопсихології, особливо про найвищі психічні функції тварин і особливості поведінки приматів, не може обійтися **антропологія**, яка визначає проблеми походження людини.

Дані зоопсихології необхідні, щоб:

- з'ясувати біологічні передумови і основи антропогенезу,
- вивчати передісторію людства і зародження праці, людської мови та суспільного життя.

Зоопсихологічні дослідження важливі у сфері **медичної практики**: вивчення розладів психічної діяльності тварин допомагає виявляти і лікувати нервові та психічні хвороби людей.

Знання зоопсихології також важливі і для **сільського господарства, тваринництва, рибальства, мисливського господарства** тощо.

3. Принципи порівняльної психології

Принципи порівняльної психології:

– **Принцип відображення**: зміст психічних процесів їх носія є відображенням у них змісту об'єктивної оточуючої реальності, в умовах якої він функціонує.

– **Принцип детермінізму**: психіка розглядається як феномен, формування і функціонування якого детерміноване необхідністю для його носіїв виживати в оточуючому середовищі, адаптуватись до його умов.

– **Принцип системності**: властивості та особливості психіки необхідно розглядати у співвідношенні з природним або суспільним середовищем, до яких належить її носій, і самим її носієм як системою.

– **Генетичний принцип**: досліджуваний психічний феномен має розглядатись в процесі його становлення, формування, перетворень.

4. Основні методи зоопсихології та порівняльної психології

Методи досліджень психіки людини і тварин відрізняються. Тварини не можуть розмовляти, писати, малювати, отже, для дослідження їх психіки не можна застосувати бесіду, тестування, інтерв'ю, анкетування та інші методи, побудовані на спостереженнях та самозвітах досліджуваних. Тому дослідження психіки тварин проводяться за допомогою методів: **зоопсихологічних спостережень та експериментів**.

Метод теоретичного порівняння. Суть: мисленнєве оперування науковими поняттями та фактами, виявленими в процесі спостережень, експериментів, інших методів, для встановлення подібного та відмінного у об'єктів, які порівнюються.

Зоопсихологічне спостереження – це спеціальне, цілеспрямоване сприймання та фіксація зовнішніх проявів психічних феноменів у поведінці тварин в природних та лабораторних умовах, ситуаціях, у реакціях на ті чи інші подразники, а відтак, теоретичне порівняння цих феноменів з відповідними проявами психіки людини. Необхідною

умовою психологічного спостереження є безпосередній зоровий, слуховий, а за необхідності і тактильний (дотиковий), нюховий контакт між експериментатором і тими, за ким він спостерігає.

Польові спостереження проводяться в умовах, у яких живуть ті, за ким спостерігають (люди і тварини).

Лабораторні спостереження проводяться у спеціально створених умовах. При можливості вплив факторів, які мають спричинити очікувані згідно з гіпотезою прояви, організовується цілеспрямовано. Це наближає лабораторне спостереження до експерименту. Систематичні спостереження проводяться *регулярно* протягом визначеного проміжку *часу, наприклад цілий рік, навесні і восени, вночі тощо.*

Метод спілкування з тваринами є значущим для досліджень переважно з антропоїдами, дельфінами за допомогою вербального мовлення, жестів, графічних символів і тощо. Таким чином тварини дещо розповідають про свої психічні стани і процеси.

Метод експерименту – активне втручанням дослідника у перебіг процесів вивчаемого феномену. Штучно створюються умови, за яких цей феномен виявляє, демонструє ті свої властивості, особливості, які є предметом дослідження.

Природні експерименти – проводяться в звичних умовах, у яких живуть досліджувані.

Лабораторний експеримент проводять в спеціально, штучно створених дослідниками умовах, за яких організовується ситуація цілеспрямованого впливу незалежних змінних заради проявів залежних змінних – феномену, що вивчається.

Експеримент включає такі методи:

метод «лабіринту» вивчає:

- питання, пов'язані із *здатністю тварин до навчіння* (вироблення рухових навичок),
- питання *просторової орієнтації* (роль шкірно-м'язової та інших форм чутливості, пам'яті, здатності до переносу рухових навичок у нові умови, до формування почуттєвих узагальнень тощо);

Тварина повинна пройти до предмету, що безпосередньо нею не сприймається. При відхиленні від правильного шляху в окремих випадках може застосовуватися покарання для тварини. У найпростішому виді лабіринт має вигляд T-подібного коридору чи трубки. У цьому випадку при повороті в один бік тварина отримує нагороду, при повороті в інший її позбавляють нагороди або навіть карають. Складніші лабіринти будуються з різних комбінацій T-подібних елементів і глухих кутів, потрапляння у які розцінюється як помилки тварини.

Метод «обхідного шляху» схожий на метод лабіринту, але при цьому враховується і оцінюється швидкість та траєкторія проходження та подолання перешкод. *Тварині доводиться для досягнення “мети” обминути одну чи кілька перешкод. На відміну від методу “лабіринту” тварина безпосередньо сприймає об’єкт (принаду), на який спрямовані її дії, вже на початку досліду.*

Диференційоване дресування – виявлення здатності піддослідної тварини до розрізнення одночасно або послідовно пропонованих об’єктів та їхніх ознак. Цим методом **вивчаються**:

- процеси формування **навичок** зокрема, на різні сполучення подразників,
- особливості **пам’яті** тварин шляхом перевірки збереження результатів дресування через певний проміжок часу,
- здатність до **узагальнення**;

Позитивне дресування – вибір твариною одного з попарно або в більшій кількості пропонованих об’єктів винагороджується.

Позитивно-негативне дресування – одночасно з підкріпленням правильного вибору карається неправильний вибір.

Послідовно зменшуючи відмінності між ознаками об’єктів (скажімо, їхні розміри), можна виявити межі розрізнення і, зрештою, отримати дані, що характеризують, *наприклад, особливості зору в досліджуваного виду тварин (його гостроту, кольороочутливість, сприймання величин і форм тощо.*

Метод «вибір на зразок» використовується для вивчення вищих приматів. Вивчається *сенсорна сфера* тварини.

Метод «проблемної клітки» – для вивчення складних форм навчання і моторних елементів інтелектуальної поведінки тварин. Застосовують відеозйомку та інші засоби фіксації поведінки тварин. *В експериментах тварині, щоб отримати підкріплення (корм або свободу), необхідно відкрити (іноді в певній послідовності) затвори на дверцятках клітини або кришці ящика. Цей метод дозволяє:*

- досліджувати складні форми навчання
- досліджувати моторні елементи інтелектуальної поведінки тварин.
- вивчати тварин, у яких розвинені хватальні кінцівки (щури, єноти, мавпи).
- виявляти вищі психічні здібності тварин (як правило, для розв’язання завдань можна використовувати різні знаряддя (палиці, блоки тощо)).

Тема 2. Основні форми поведінки тварин

1. Класифікація форм поведінки.
2. Основні напрямки науки про поведінку тварин: біхевіоризм, гештальтпсихологія, етологія, генетика поведінки.
3. Історія дослідження мислення тварин: донауковий період накопичення знань
4. Уявлення про “розум і інстинкт” тварин в роботах дослідників XVIII-XIXст.
5. Репродуктивна поведінка, шлюбні церемонії та піклування про потомство.
6. Територіальна поведінка.
7. Домінування та ієрархія.
8. Ігрова та дослідницька поведінка.
9. Агресивна поведінка та агресія.
10. Угрупування, популяції та міграції тварин.

1. Класифікація форм поведінки

Класифікація поведінки за Д. Дьюсбері:

1) Індивідуальна поведінка включає різноманітні дії, створені задля виживання та життєзабезпечення окремої особини, а саме:

Види індивідуальної поведінки	Суть
Локомоція	переміщення тварини в просторі, необхідне для виконання будь-яких практичних пристосувальних функцій
Маніпуляційна активність	сукупність дій тварини з предметом, спрямованих на його адекватне застосування у пристосувальній діяльності
Дослідницька активність	комплекс реакцій, які ознайомлюють тварину з оточуючим середовищем і створюють основу для «індивідуального програмування поведінки»
Харчова (їждобувна) поведінка	складний, ієрархічно організований багаторівневий комплекс рухових актів, вкладених у пошук, схоплення, утримання здобичі
Поведінка, спрямована до пошуку оптимального температурного режиму	забезпечує процеси терморегуляції
Захисна поведінка	забезпечує захисні процеси, виживання
Гігієнічна поведінка	спрямована для підтримки чистоти
Гра	забезпечує ігрову діяльність

2) **Репродуктивна поведінка** пов'язана з утворенням шлюбних пар, виведенням потомства та її вихованням.

3) **Соціальна поведінка** охоплює всі типи взаємодій тварин у співтоваристві.

Класифікація форм поведінки об'єднує у собі два критерії:

1) спосіб формування в онтогенезі	2) принципи нейробіологічні механізми, які лежать в основі поведінкового акту
-----------------------------------	---

Виділяють **три основні категорії поведінкових актів:**

1) **поведінка**, що будується на **спадково зумовленій програмі** і не вимагає для свого розвитку спеціального навчання чи тренування. Це **вроджені або інстинктивні дії**;

2) **поведінка**, яка **формується поступово**, із накопиченням індивідуального досвіду. Це різноманітні форми **звикання і навчання**;

3) **поведінка у новій для тварини ситуації**, з урахуванням екстренного прийняття рішення, без попереднього навчання і за відсутності відповідної спадкової програми. До цієї категорії належить **елементарна розумова діяльність (мислення) тварин**.

2. Основні напрямки науки про поведінку тварин: біхевіоризм, гештальтпсихологія, етологія, генетика поведінки

Психіку людини та тварин вивчають: порівняльна психологія, зоопсихологія, біхевіоризм, фізіологія вищої нервової діяльності, гештальтпсихологія, етологія і генетика поведінки, нейробіологія, нейронауки.

Важливий етап у розвитку науки про поведінку – поява в кінці XIX ст. **біхевіоризму** (від англ. «behavior» поведінка).

Е. **Торндайк** вивчав поведінку *курчат, кішок, собак, мавп* об'єктивними методами. *Тварину розташовували у ящику і вона могла вибігти з нього до їжі або на свободу, навчившись відкривати дверці*. Звернув увагу на **зв'язок між стимулом та реакцією** як на основу поведінки тварин.

Однак біхевіористи **не звертали уваги** на найголовніше – на **мозкові процеси**, що виникали в результаті дії стимула, і наслідком яких була відповідна діяльність організму.

Основні положення біхевіоризму Дж. **Уотсон** сформулював у праці «Психологія очима біхевіориста» (1913 р.):

➤ поведінка тварин (і людини) зводиться до комплексу секреторних та м'язових реакцій організму на зовнішні стимули (**концепція “стимул-реакція”**)

➤ аналіз поведінки потрібно проводити об'єктивно, обмежуючись записом феноменів, які проявляються зовні;

➤ основний зміст експериментальної психології – реєстрація реакцій у відповідь на чітко дозований і контрольований подразник.

Важливий етап у розвитку зоопсихології як наукової дисципліни пов'язаний з вченням Ч. Дарвіна, згідно якому **інстинкт** – це форма поведінкового еволюційного пристосування. Його ідеї заклали основу для розвитку робіт у трьох **напрямок**ах:

- 1) вивчення еволюційного аспекту поведінки;
- 2) вивчення ролі інстинктів в індивідуальній поведінці;
- 3) спостереження поведінкової спільності людини і тварин.

Еволюційний підхід до вивчення поведінки відображений в роботах К.Лоренца, Н.Тінбергена та інших етологів першої половини ХХ століття.

Етологія – наука про поведінку особини в природному для неї середовищі. Вона сформувалася в 30-ті роки ХХ століття на базі зоології та еволюційної теорії. Етологія розвивалася в тісному контакті з фізіологією, генетикою поведінки та ін. Ця наука виникла як напрямок, пов'язаний переважно з вивченням “вроджених” дій, та пізніше перетворилася в цілісну концепцію, що містить аналіз поведінки в онто- і філогенезі, вивчення механізмів поведінки та її пристосувального значення.

Гештальтпсихологія – напрямок, що виник у 20-ті роки ХХст у Німеччині і, подібно біхевіоризму, намагався протистояти методу *інтроспекції*. Первинними елементами психічної діяльності гештальтпсихологія вважала не окремі відчуття, а *цілісні образи – гештальти*, що характеризуються *константністю і стійкістю*. В основі цього напрямку лежить думка про значення цілісного сприйняття зорового образу в структурі психічної діяльності. Гештальтпсихологія в період свого виникнення була безпосередньо пов'язана з розробкою проблеми мислення, і саме завдяки їй відбувся рішучий злам в експериментальному вивченні інтелекту тварин.

В.Келлер вивчав поведінку мавп в умовах, в яких вони могли навчитися використовувати “знаряддя” (палиці і т.ін.), щоб дістати їжу, що знаходилася у клітці або була прикріплена до стелі. Він першим довів наявність елементів мислення (“інсайту”) у тварин. У відповідності з поглядами гештальтпсихології Р. Келлер пояснював

результати досліджень поведінки тварин в термінах цілісності ситуації і взаємозв'язків між окремими стимулами.

В експериментах, присвячених питанням самостійного, спонтанного розуміння проблеми, **Роберт Іерке** також виявив у поведінці орангутангів докази на користь існування інсайту, який він називав **смысловим науцінням**.

Фізіологія вищої нервової діяльності (ВНД). Предметом фізіології ВНД є *експериментальне дослідження закономірностей і нейрофізіологічних механізмів поведінки, процесів навчання і пам'яті*.

Дослідження фізіології ВНД людини та тварин реалізуються, як правило, на основі комплексного підходу – використання нейрофізіологічних, нейрохімічних і молекулярно-біологічних методів.

Інкони вживають іншу назву – **нейробиологія**, яка поєднує широкий комплекс наук, спрямованих на розкриття загальнобіологічних закономірностей поведінки людини і тварин.

Нейронаука – це міждисциплінарна область знань, що вивчає нервову систему на всіх рівнях, від молекулярного до всього організму, включаючи мозок, поведінку, когнітивні процеси і різні захворювання. Вона знаходиться на стику багатьох дисциплін, таких як біологія, медицина, психологія, хімія, інформатика, математика та інші.

Вища нервова діяльність – це сукупність взаємопов'язаних нервових процесів, які відбуваються у вищих відділах центральної нервової системи і забезпечують перебіг поведінкових реакцій людини і тварин.

Таким чином, «класична» зоопсихологія вивчає (окремо один від одного) **аспекти психіки та поведінки тварин**:

- 1) успадкована поведінка в біологічно обумовлених ситуаціях – **етологія**;
- 2) способи формування бажаної поведінки тварин – **біхевіоризм**;
- 3) фізіологічні основи психічної діяльності – **нейрофізіологія**.

Генетика поведінки. Даний напрямок, в основі якого лежить феномен успадкування особливостей поведінки тварин та людини. Перші представники цього напрямку спочатку займалися аналізом генетичних механізмів поведінки і, зокрема, когнітивних здібностей тварин і людини.

Генетика поведінки, (“генетика мозку”) – напрямок **нейробиології**, що досліджує фізіологічні основи процесів поведінки генетичними методами.

Внесок генетики поведінки в розуміння складних форм поведінки тварин базується на використанні *генетичних моделей* тих чи інших когнітивних процесів.

Генетичні моделі – групи тварин, які є генетично ідентичними особинами, що мають певні фізіологічні або біохімічні особливості.

Наприкінці ХХ століття зоопсихологія почала розвиватися як комплексна дисципліна, що поєднує вивчення місця тварин у світі з іншими підходами до дослідження природи.

3. Історія дослідження мислення тварин: донауковий період накопичення знань

Донауковий період – характеризується тим, що уявлення про психіку базувались на основі міфів, казок, релігійних вірувань. Існував погляд на душу „**анімізм**” – це рівень розуміння природи і самої людини, згідно якому душа існує в усіх природних тілах, явищах, тваринах.

Філософський період – характеризується тим, що психологія була частиною філософії (6-5 ст. до н.е. – XVIII ст. – початок XIX ст. н.е.). Перші положення порівняльно-психологічного характеру належать **Арістотелю** (384-322 р.р. до н.е.). Він вважав, що психіка (душа) являє собою ту таємничу силу, той чинник, який спричиняє існування й функціонування усього живого, всіх живих організмів, і поділяв її на 4 **види**:

– **Перший**, базовий, вид рухає всіма живими організмами: і рослинами, і тваринами, і людьми. Це **душа, яка живить**, – спонукає до пошуку, здобування і споживання всього того, що необхідне для підтримки існування організму: їжі, води, тепла.

– **Другий вид** – **душа, що відчуває**. Вона є в тварин і в людей. Арістотель дослідив і описав основні відчуття, що надходять ззовні (зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові), органи чуття, в яких вони виникають, а також відчуття тіла та внутрішніх органів (біль, напругу, втому тощо) і дійшов висновку, що в людей і в тварин вони переважно дуже схожі, а в деяких «братів наших менших» чимало з них є більш розвиненими (наприклад, нюх у собаки).

– **Третій вид душі** – **та, котра хоче, бажає**. А хоче вона задоволення від їжі, питва, від відпочинку тощо. Всі ці бажання виявляються у відповідних потребах, потягах, пристрастях. Водночас «бажаюча» душа спрямована на уникнення неприємних відчуттів, незадоволення, особливо болю. І ця душа рухає людьми і тваринами.